

PÁSZTOROK, PÁSZTOROK...

Az itáliai csizma orrában fekszik a nagy-görögországi Lokrisz, Lokroi Epizephüroi. A Korinthuszi-öböltől északra fekvő kelet-lokriszi gyarmatosítók nem sokkal Krotón és Szürakuszai után, i. e. 680-ban alapították. Ideiglenes szicíliai táborhelyükről a szürakuszaiak segítségével költöztek poliszuk végleges helyére.¹

A rágalmozó, a Lokrisz ellenes erők szerint a városalapítók menekült rabszolgák voltak, esetleg, mint a mindig mindenre képes rosszindulatú csúfolódók mondják, egy náluk alig-alig rangosabb csapatnyi házasságtörő és rabszolgahajesár.² Valami talán lehetett a dologban. Ugyanis, ha a várost a rabszolgaság elől menekülő, és sanyarú sorukból kitörő rabszolgák alapították, akkor talán azokról a bátor lokrisziakról lehetett szó, akik hol a lakedaimoniakkal, hol a korinthusziakkal vívott ismétlődő és egyenlőtlen küzdelemben veszíthették vagy veszítették el a szabadságukat. Az így kivívott szabadságukra büszkék lehettek, míg az érintettek szemében kárhozas és isten elleni vétket követtek el: elszóktek valóságos és majdan lehetséges gazdáiktól.

Az apoikiában a kezdeti, viszonylagos egyenlőség hamar felbomlott, a gazdagság egyesek kezében összpontosult. A lakosság jólétét és nyugalját a pártviszályok szétzilálták. Mint a korabeli poliszok jórészében, a kialakult oligarchia uralmának válsága hozta magával a gazdasági-politikai válságot, s ami vele együtt járt, az alkotmányozás és a rendszeres törvényhozás iránti szükségletet.

„RENDEZETT ÁLLAMI ÉLET”

A válságtól gyötörtek megoldást keresve „*Megkérdezték az istentől hogyan szabadulhatnának az állandó viszályoktól. Az isten azt válaszolta, hogy alkossanak törvényeket maguknak, és egy Zaleukos nevű pásztor igen sok megbízható törvényt tudna bevezetni a polgárok számára*”.³ A polgárok az isten sugalmazására a kibontakozás levezénylőjét Zaleukosz személyében találták meg: „*Megkeresték Zaleukost... felszabadították és törvényhozóvá tették.*”⁴

Akárkik, akárhogyan és akárhol alapították a várost, Sztrabón azt írhatta: „*Azt tartják a lokrisziakról, hogy ők használtak először írott törvényeket; már igen hosszú ideig jól rendezett állami életet éltek*”.⁵ Az alkotmány, a törvények által rendezett állami élet már más, mint annak előtte volt. Lokrisz az oligarchák uralmát megdöntve átlépett a polisztársadalomba, valódi állammá szerveződött: létrehozta a türanniát. Lokrisz Szicília egyik leggazdagabb városává nőtte ki magát.

Sikereiket Zaleukosz alkotmányozásának és törvényhozásának köszönhetik.
Menjünk sorjában!

„MEGKÉRDEZTÉK AZ ISTENTŐL”

Feltehetjük, hogy az az isten, akinek a város az alkotmányát, Zaleukosz pedig életfordulatát köszönhette, nem más, mint Zeusz, illetve döntését közvetítő papjai lehettek, talán éppen a krétai kurészek.

Mellette szól, hogy amíg a krétai hatás az anyaországi központokban, talán csak Spárta a kivétel, alig-alig talált visszhangra, addig a nyugati gyarmatokon intenzív volt. Különösen Szicília emelkedik ki közülük, mert a kurészek ősi, nagy befolyású támaszpontja volt. A krétai kurészek belső rendje és eszméik a szicíliaiak számára mintául szolgáltak.⁶ Zeuszhoz fordulás mögött a krétai és szicíliai kurészek kapcsolta húzóhatott meg.

A mítoszok ködéből élénk tűnő Zeusz-fiak, különösen Zeusszal időnként társalkodó, a földi életben és a túlvilágon is igazságos bíró, Minósz óta Kréta a görög jogalkotás, az alkotmányozás, a törvényhozás, a bíraskodás, a jogi eszmék kidolgozásának és terjesztésének a centruma. A korabeli, mondjuk így, államjog krétai Minósz mítoszában alapuló elve, hogy az államalapítástól kezdve a törvényhozásig a polisz alapvető jogi intézményeinek és intézkedéseinek legitimációját az istenek adják: Zeusz.

Minósz még kilencévenként személyesen konzultált Zeusszal Dikté-hegyi Zeusz-barlangban. Később, amikor már elterjedt a kételkedés, és nem fogadták el kritikátlanul az isten és az ember közvetlen találkozását, a szenteskedő Plutarkhosz megjegyezte: „*Van-e jogunk kételkedni benne, hogy az istenség személyesen is felkereste Zaleukoszt, Minósz,*

Zoroasztért, Numát és Lükurgoszt, akik királyként kormányozták vagy alkotmánnyal ajándékozták meg országukat? Nem helyénvalóbb-e azt hinnünk, hogy az istenek az uralkodókkal és államférfiakkal azért társalogtak, hogy jóra oktassák és biztassák őket, a költőkkel és lantosokkal viszont inkább csak a szórakozás kedvéért találkoztak?”⁷ Zeusz mint jogforrás természetesen és gyakorlatilag a Zeusz-papság, a kurészek privilegiumaként érvényesült.

Zeusz lehetett az az isten, aki a lokrisziak kérésére adta azt a jóslatot és a javaslatot, azt a bölcs tanácsot, hogy Zaleukoszt válasszák törvényhozójuknak.

MIÉRT NEM APOLLÓN?

Jogos csodálkozásunk választásuk felett, ha tudjuk, hogy az idő tájt minden valamire való alkotmányozó és törvényhozó Delphoitól, azaz Apollóntól, vagyis Püthiától, a delphi papságtól kért tanácsot a vezetésben alkalmas jelöltre, és helyénvaló alapelveket az alkotmányozásra. Nem így a lokrisziak!

Ha a lokrisziak „Meggérdezték az istentől”, miként szabadítsák meg városukat a civódásoktól, akkor nem Püthiát vallatták. Ha Lokrisz és Zaleukosz nem fordult a delphi papokhoz orákulumért, akkor ez azt jelentette, hogy valamilyen okból elhatárolódtak Delphoitól. Ez az Apollón mögött álló erők ellenni tünetés lehetett.

Delphoi az anyaországi, a későbbi Ozoliszi Lokrisz és Opuszi Lokrisz között feküdt, s állandó szálla lehetett a lokrisziak testében. Megkockáztatható, hogy ezért nem maradt hely és szerep Apollón és Delphoi számára. Meg azért sem, mert már akkor is köztudott volt, hogy Apollón kimondottan egy keleti isten, akitől nyugaton elhatárolódní természetes volt.

„SOK TÖRVÉNYT TUDNA BEVEZETNI”

De honnan ismerték a krétai kurészek Zaleukoszt, s honnan tudták, hogy éppen ő alkalmas a lokriszi alkotmány és törvények kidolgozására?

Mondják, hogy spártai Lükurgosz és korinthuszi Philolaosz mellett Zaleukosz a tudós kurész, knósszoszi Thalész tanítványa volt. Gyanítható, hogy beavatták őket a kurészek Zeusz-misztériumába, s Zaleukosz egyike lehetett teológiailag, jogilag és katonailag felkészített és felkészült papjaiknak.

Ezért ajánlhatták a lokriszi alkotmányozás kivitelezőjének, ezért mondhatták róla a lokriszi küldötteknek, hogy „igen sok megbízható törvényt tudna bevezetni a polgárok számára”.

„PÁSZTOR VOLT”

Zaleukosznak *pásztori* mivoltát hangsúlyozzák. Hogyan kerül elő az a hagyomány, hogy Zaleukosz pásztor volt és törvényhozóvá tették? Ha Zeusz válasza az volt, hogy Zaleukosz pásztor, akkor elengedhetetlen azt tudnunk, hogy Zaleukosz nem akármilyen pásztor volt, s hogy bizonyos pásztorok törvényhozók voltak.

Az athéni alkotmányozás mellett krétai (konósszoszi vagy phaisztoszi) Epimenidész, Balté nimfa gyermeke bábáskodott. Élete első felében pásztor volt, majd a kurészek Dikté-hegyi szent Zeusz-barlangjában ötvenhét évig aludt.

Latmosz-hegy barlangjában aludta örök álmát Zeusz és Kalüké nimfa gyermeke, Endumion, a *pásztor*, az éliszi király.

*Pásztor*nak mondják knósszoszi Kleiniaszt, feltehetően szintén kurészt, Magnészia alkotmányának kidolgozóját.

A Krétán fekvő Kandia egyik *pásztor*áról, Epameinondásról hasonlóképpen állítják, hogy, hogy hosszú álom utáni ébredt és jóslott.

Zaleukosz nevű *pásztor*, krétai Thalész egyik tanítványa, az itáliai Lokrisz alkotmányozója lett.

Nézzük, mi köti őket össze!

Összeköti őket, hogy isteni, félisteni származékok. Zaleukoszról nem közölnek ilyen rangot a tudósítások, de ha ezeknek az istenfiaknak sorában foglal helyet, akkor, ha semmi mást sem tudunk róla, mint ezt, akkor mindenképpen annyival többet ismerünk rangjáról, hogy ő is a kor legrangosabb, királyi, arisztokrata vérből származó család fia lehetett.

Összeköti őket valamelyik barlangban eltöltött hosszú álmuk. Inkubációjuk arra utal, hogy egy időre elvonultak a világi élettől, tanulni. A kiválasztottakat „*hosszú alvásuk*” alatt felkészítették a Zeusz-vallás hirdetésére és majdani jogalkotási hivatásukra.

Összeköti őket, hogy, hogy mind valahányan poliszuk törvényhozói, alkotmányozói.

Összeköti őket, hogy többükről tudjuk, miként Zaleukoszról is, vallási reformokat vezettek be. Ők krétai Thalész tanítványai voltak, talántán maguk is kurészek, Zeusz és Rhéa papjai lehettek. Feltehető, hogy a Zeusz-papok egyik tisztsége és tevékenysége volt, hogy terjesszék a Zeusz-nemzedék hitelveit, közöttük jogi eszméit.

Összeköti őket a pásztori jelző. Homérosztól kezdve az *embornyájak* vezetőit „*poimenidai*”-nak (*pásztoroknak*) nevezték.⁸ Krétán és nyomukban Spártában a hétéves fiúk „*agelá*”-ba (*nyájba*) kerültek; tizenhét éves korukban a „*buá*”-ba (*csordába*) sorolták őket. Ezek állattenyésztési kategóriák,⁹ egyben mitológiaiak: a totemisztikus bika-kultusz hagyatéka.

„*Pásztor*” – ez egyaránt illette az állami és a vallási vezetőt.

„NEMES ÉS MŰVELT”

Műveltségét tehát ő nem a birkák terelése közben szerezte, hanem, mint mondják, knósszoszi Thalész tanítványa volt.¹⁰

Az előkelő, a városalapító családok egyikének fiáról lehet szó akit „*Nemes családja és műveltsége miatt csodáltak*”.¹¹ Nemességét tehát nem alkotmányozói rangjának köszönhetette, hanem fordítva, azért válhatott knósszoszi Thalész tanítványává, majd poliszának alkotmányozójává és törvényhozójává, mert nemes család sarja volt.

„MEGKERESTÉK”

Megkeresték Zaleukoszt. Megkeresték?

Bizonyár nem nagyon sokáig kellett keresni őt, mert minden valószínűség szerint maga is lokriszi volt, az apoikiát alapító családok egyike, első vagy második nemzedékbeli leszármazottja.

Feltehetjük, hogy a krétai neveltetésű törvényhozókat nem megkeresték és elhívták a kurészek közösségéből, hanem bizonyára a helyi vezető emberekkel megállapodva és helyeslésüket elnyerve, tervszerűen a kurész-tanítványok közül *küldték* őket a poliszokba azzal a megbízatással, hogy vallásújítók, a Zeusz-hit prófétái és törvénykezők legyenek.

„FELSZABADÍTOTTÁK”

Hogy felszabadították, az jelentheti azt, hogy pásztorként ténylegesen rabszolga volt, még ha jogilag művelt és tájékozott, de rabszolga. Emlékezzünk rá, hogy a gúnyolódók a városalapítókat menekült kelet-lokriszi rabszolgáknak mondták. Ebben az értelemben mondhatták és mondhatjuk, hogy ez a „*rabszolga*” minősítés jogosan illette Zaleukoszt is, mint a városalapító rabszolgák egyikét.

Hogy ő, illetve családja valóban rabszolga lett volna, az teljesen valószínűtlen. Voltak ugyan a korabeli görög történelemben rabszolgák, akiknek kiemelkedő teljesítményük máig ismertté teszi nevüket, mint Alkmanét és Aiószoposzét. Mindkettőjüket nagyszerű költői és meseírói tehetségük és politikai érdemeik elismeréseként felszabadították, magas polcra jutottak, de ilyen jeles hivatalt egyikük sem érhetett és ért el akkor, amikor rangot egyedül a születés, a vér adott. A népbarátnak mondott türannoszok közül is csak egy vagy kettőről állítható, hogy nem arisztokrata családok leszármazottjai.

„*Felszabadították*” – értsük ezt úgy, hogy nem rabsága kötelékekeitől szabadult meg, nem rabszolgai helyzetéből vált szabad emberré, hogy egyből a város törvényhozói, azaz nomothetészei közé emelkedjen, hanem kurészként szabadult fel a papi szervezet együttélési kötöttségeiből annak érdekében, hogy állami, alkotmányozási és törvényhozói feladataikat elláthassa.

„MEGKÉRDEZTÉK ZALEUKOSZTÓL”

A lokrisziak bizonyára tudták, hogy melyik istenséghez fordultak orákulumért, s az istenhez fordulóknak Zeusz papjai adtak választ ezért csodálkozva veszünk tudomást egy másik kérdésükről: a polgárok felkeresték Zaleukoszt és „*megkérdezték tőle, hol találta a*

törvényeket. Ő azt válaszolta, hogy álmában sugallta neki Athéna.”¹² A helyzet arra mutat, hogy Lokrisz alkotmányozása felett nem egy isten őrkdött, az egyik isten, Zeusz adta a javaslatot a polgároknak Zaleukosz választására, és egy másik isten, Athéné adta Zaleukosznak kihirdetett törvényeit. Már önmagában az, hogy két isten bábáskodott Lokrisz és Zaleukosz felett, gondolkodóba kell, hogy ejtsen. Nem a szokásos eljárás.

Mi és miért történhetett Lokriszban?

Athénétől kapta törvényeit. Amikor Zaleukosz élt, még megjelenhetett neki az isten, igaz, már csak *álmában*. A kor uralkodó eszméi hitelesíthették számára és kortársai számára is a találkozást.

Kérdés, hogy a dór alapítású város akkoriban miért Athénre hivatkozott, és miért Athén felé tájékozódott?¹³ A választásuknak volt történelmi legendákban őrzött háttere. Meggyőződésük volt a lokrisziaknak, hogy „*az őseiktől rájuk szállt összes dicsőség nőktől, nem férfiaktól való*”,¹⁴ nyilván közülük a legeslegelsőbbnek valamelyik istennőnek kellett lennie, s ő Parthenosz Athéhe, a városvédő szűz istennő.

Zaleukosz nehezen találhatott volna törvényeinek Athénénél sikeresebb szakrális hátteret. Athéné Zeusznak és Métisznak, Bölcsesség-istennőnek leánya, aki teljes fegyverzetében atya koponyájából pattant ki. Pallasz Athéné, a várost oltalmazó, igazságos háborúk harcos istennőjére, pártfogására a falakkal körülvett városnak is jól felfogott érdekében szüksége volt. Az iparosodó, polgárosodó város tudta, hogy Athéné, mint jómaga, a tekhnének, a mesterségeknek és a művészeteknek pártolója. És végül az óhajtott belső békességre és rendre szavazók a jog és az igazságosság bölcs istennőjét látták Athénében.

Apollón elutasítása és Athéné választása mögött az athéni-lokriszi szövetség, valamint a spártai-lokriszi, korinthoszi-lokriszi ellentétek húzódtak meg.

„KRÉTAI ÉS AREOPAGITA TÖRVÉNYEK”

Eddig hallgattunk arról, hogy Zaleukosz mikor lépett a politika mezejére. Ha Athén-barátságára gondolunk, akkor legkésőbb Drakón kortársaként, azaz a 600-as évek elején, de inkább valamikor Thészeusz és Drakón között működhetett.

Példaképe feltétlenül Athén törvényhozása lehetett. Mint Sztrabón állítja, Zaleukosz Lokrisz törvényeit és alkotmányát „*a krétai, lakón és areopagita törvényekből*” állította össze.¹⁵ Hathattak rájuk a közeli Karthágó jogi eszméi is. Arisztotelész szerint „*a három alkotmány: a krétai, a lakóniai és a karthágói egymással bizonyos tekintetben rokon s a többtől lényegesen eltér.*”¹⁶ Ha a „*lakón*” példát elhagyjuk, akkor marad a *krétai* és az *athéni* („*areopagita*”), valamint a *krétai* és a *karthágói* alkotmányok rokonsága. Mint Frazer megjegyzi „*A krétai hagyományok egyezése a karthágói gyakorlattal arra vall, hogy a Minosz és a Minotaurusz nevéhez kapcsolódó kultuszt nagymértékben befolyásolhatta a szemita Bel tisztelete. A Phalarisz akragaszi (agrigentói) zsarnokról és rézbikájáról szóló hagyományban hasonló szicíliai rítusok emléke visszhangzik, ami érthető, hiszen Szicíliában mélyen gyökeret vert a karthágói uralom.*”¹⁷

A „*lakón*”-t mind Arisztotelész, mind Sztrabón felsorolásából elhagyhatjuk, ha tudjuk, hogy maguk a lokrisziak a „*lakón*” alkotmányozást meg sem említették, a „*lakón*”-ra, bármennyire is rokon volt az övékkel, nem kívántak támaszkodni, legalábbis hivatkozni. Ennek hátterében a spártai és a kelet-lokriszi ellentétek álltak. Ha Spárta hatalmát és Lükurgosz reformjait és rhétrait, törvényeit Püthia áldotta meg, akkor Lokrisznak más isten pártfogását kellett keresnie és kérnie, s ez az istenség Athéné volt. Kelet-Lokrisz Spártával és Korinthossal szemben ugyanis Athénre támaszkodott.¹⁸

TOPOSZ VAGY TÉNY

Zaleukosz drákói szigorúságú törvényeket adott a lokriszaiaknak. A jogalkalmazásban következetes volt, nem ismert kivételt, nem ismerte az enyhítő körülményeket, a törvények rendelkezéseit a legmerekvebben és kíméletlenül betartandónak tartotta: „*Ha valakit lopáson kapnak, kiszúrják a szemét. Zaleukos fiát rajtakapták, de amikor a lokrisziak elébe vezették, nem tartotta be saját törvényét, hanem magának is és fiának is kiszúrta a fél szemét.*”¹⁹

A merevséget, a drákói szigorúságot a korai törvényhozás *toposz*ának mondják. Ez nagyon egyszerű, semmitmondó, semmire sem kötelező minősítés. Ahelyett, hogy megoldaná, megkerüli a probléma megvilágítását. Véleményünk szerint ez esetben nem kliséről,

közhelyről, sémáról, visszatérő külsődleges jellemzésről, azaz toposzról van szó, amit ráhúznak a korai törvényhozásra, hanem az akkori korból fakadó, lényeges jogi magatartásról.

A merevség és a szigorúság a korai törvénykezés belső rendező elve és tényleges vonása. A korai államalakítás megkövetelte, hogy a nemzeti társadalomból, illetve az oligarchiából átvezető utat kegyetlen keménységgel és következetességgel biztosítsák. A kezdeti jogrend és jogbiztonság védelmében a polisz önvédelmi intézkedése volt ez.

A háttérben azonban az állt, hogy függetleníteni kellett a büntetést az egyéni bosszúállástól, a szubjektum belátásától és önkényétől, bátorságától és erejétől, helyzetétől és hatalmától, a vérbosszútól. Ez még egy olyan ősi jogelvre is vonatkozik, mint a talio elv, a **Jus talionis**, amely e korai törvénykezés talán legmerevebb rendelkezése volt. Ami nagy horderejű fordulat, hogy korábban a megtorlás az egyén (a család, a törzs) joga és kötelessége volt, most pedig állami feladat, bírósági döntés és végrehajtás. Az, aki egyénileg torolja meg a sérelmeit, mint korábban, ugyanúgy szembekerül a törvénnyel, büntettet követ el, mint az, aki a sérelmet okozta.

A dolgok új rendje csak a régi renddel való kemény leszámolásban szilárdíthatta meg magát. A könyörtelenségig menő következetesség fék lehetett a szilárd jogrend megbolygatóival és megbolygatásával szemben. Természetesen, ma már nehezen lehetne tisztázni, a VII. századi Lokriszban hogyan működött és kik ellen ez a jogintézmény, ha egyáltalán létezett.²⁰

A TÖRVÉNYEK RÖGZÍTÉSE

Feltehető, hogy a hellén világban elsőnek a nagy-görögországi Lokriszban Zaleukosz törvényeit rögzítették írásban. A törvények lejegyzése a törvények merevségének jele, de félreérthetetlenül a jogbiztonságot garantálta, a jogalkalmazás e rendezése a bírói szubjektivizmus és önkény kizárására irányult.

Kezdeményezése a jogfejlődés szempontjából korszakos: „*míg az előbbieket az egyes bűnökre nézve a büntetések megállapítását a bírókra bízták, ő már a törvényekben megállapította a büntetéseket, azzal a megokolással, hogy a bírák véleményei ugyanazon bűnökről nem ugyanazok, a büntetéseknek pedig ugyanazoknak kell lenniük.*”²¹ A jogban így jelenik meg az egyes-általános problémája és megoldása. Hogy ez majd mennyiben hat ki a filozófiai gondolkodásra, annak tisztázása külön elemzést igényel, de feltehetjük, hogy jog és filozófia között itt bizonyára kialakultak közvetlen és áttételes kapcsolatok.

Az ítélezésben és a tanúskodásban a személyes rokon- és ellenszenv elkerülésének követelménye, az elfogulatlanság törvénybeiktatása bizonyára jogtörténetileg is elhatároló jelentőségű, de filozófiailag is az objektivitás követelményének talán első megfogalmazása. Ez az elv hatja át a következő intézkedéseit is. Az egyik így szól a tanúskodókhöz: „*Rosszat ne mondj senkiről*” a másik pedig emígy a bírásokhoz: „*A hatóságok, a mikor ítélnék, feledkezzenek meg a szeretetről és gyűlöletről*”²² Amikor arra hív fel, hogy az ítézők feledkezzenek meg a szeretetről és a gyűlöletről, akkor két olyan kategóriát emel ki, a „*szeretet*”-et és „*gyűlölet*”-et, ami Nagy-Görögország későbbi filozófiai fejlődésében meghatározó jelentőségre tesz szert.

Hogy milyen kapcsolat van vagy lehet a két kategóriának a jogi igazság követelményeként történő **elutasítása**, valamint filozófia magyarázó elvként való **felvétele** között, annak tisztázása további kutatást igényel. Ami bizonyos, hogy nem máshol, hanem Megalé Hellaszban vetődött föl a „*szeretet*” és a „*gyűlölet*” kizárása a törvénykezés alapelvei közül, majd pedig filozófiai elvekként, a természeti világban működő mozgatóerőkként.

A PREAMBULUM

A törvények lejegyzése, írásba rögzítése mellett Zaleukosz másik újítása a **preambulum**, amely valószínűleg irodalmi példákból táplálkozott, az invocációból, és párhuzamos alakulás az ugyanebből a forrásból származó filozófiai költemények prooimionjaival, bevezetéseivel.

Platón szavait érdemes idézni: „*A szó szoros értelmében vett törvényekhez ellenben, amelyeket állami törvényeknek hívunk, még soha senki nem írt bevezetést; vagy ha írt is, nem tette közzé, mintha ez nem volna természetes eljárás. A mi mostani időtöltésünk viszont – úgy látszik – azt igazolja, hogy igenis: természetesen hozzátartozik a törvényekhez a bevezetés; továbbá, hogy ezek a törvények, melyek előttünk kettősnek tünnek fel, nem ilyen egyszerűen kettősek, hanem voltaképpen két külön dolog ez: a törvény maga és a bevezetése. – Amit*

*'tűrannoszi rendeletnek' nevezünk... az nem egyéb, mint pusztá száraz törvény; amit pedig eléje bocsátunk, és rábeszélő jellegűnek mondottunk, az valóban rábeszélő jellegű; szerepe és hatása azonban bevezetés a tulajdonképpeni tárgyhoz.'*²³ Az új körülmények a korábban természetellenes eljárásnak mutatkozó preambulomot a törvényeknek „természetes” részévé tették. Törvény és preambulum egységet alkotó kettőséget tehát „*a mi mostani időtöltésünk igazolja*”. Ennél pontosabban nem lehetne jellemezni, hogy a törvényhozás elveinek „természetessége” a **múltkori** és a **mostani** idő különbségének a függvénye, s hogy a preambulum megjelenése az állami törvényhozásban a társadalmi fejlődés, az államfejlődés és a jogfejlődés fordulópontját jelzi.

Zaleukosz preambulumának hitelességét kétségesnek tartják. Lehet, hogy Zaleukosz nem írt ilyen bevezetést törvényeihez, hanem azt valamelyik tanítványa, esetleg a püthagoreusok illesztették hozzá. Mellette szól, hogy későbbben, Athénben hasonló törekvést mutatott Szolón, aki ezzel vezette be törvényeit:

*Zeusz Kronidészt, a királyt kérleljük elébb: valamennyi törvényünk siker és tündöklő üdv koronázza!*²⁴

Felmerül, hogy a kérelem része egy lehetséges athéni preambulumnak, ami eredetileg Zaleukosz újítása lenne, ami így is, úgy is megelőzi Püthagoraszét. E körben Megalé Hellaszban és Attikában kell keresnünk az alkotmány- és a törvény-szerkezet elengedhetetlen részét képező preambulum kialakításának kezdeményezését.

De felvetődik egy másik lehetőség is. Szintén Platón jegyzi meg, hogy „*Kleiniasz mondta, minden törvény elé a neki megfelelő bevezetést kell csatolni*”.²⁵ Kleiniasz **knósszoszi**, azaz **krétai** gondolkodó, Epimenidész rokonának tartják, akit egy új polisz, Magnészia alkotmányának kidolgozásával bíztak meg. Ez esetben feltehetjük, hogy az újítás is korábbi, és Krétáról, közelebbről a krétai Thalész környezetéből származik. Az sem lehet véletlen, hogy éppen egy krétai helyszínen lezajló platóni dialógusban merül föl több alkalommal is a preambulum problémája.

AZ ISTENEK

A preambulum, állítják, az istenek és a törvények kapcsolatáról szól. A Szolóntól idézettek is erre utalnak, de erről győz meg minket Zaleukosz szövege is: az „*Isten nem hasonlít a gyenge halandókra, akiket elszédít a magasztalás és az ajándékok özöne*”; vagy más megfogalmazásban: „*romlott emberek nem szolgálják jól az Istent; higgyetek benne, hogy Isten nem hasonlít a gyenge halandókra*”, vagy „*az istenséget nem tiszteli meg a gonosz ember hódolata*”.²⁶

A preambulumban kifejtettekből egy vallási reformátor szavai hangzanak ki.

Ha az istent nem szédíti el az ajándéközön, akkor Zaleukosz Lükurgoszhoz és Szolónhoz hasonlóan az „*olcsó*” istentiszteletek, az „*olcsó*” kormányzás, az „*olcsó*” állam híve. Az indoklások különbözők: Lükurgosz a gazdag és szegény számára egyaránt elérhető áldozatokat akarja biztosítani, hogy mindenki tisztelhesse az istent; Zaleukosz az isten nem-emberi természetéből következtet arra, hogy nagy adományokra nincs szüksége. A „*magasztalás*” és az „*ajándéközön*” elvetése, ha egy törvény preambulumban szerepel, akkor a bírók, az ülnökök megvesztegetésére is utalhatott, annak gyakorlatát tilthatta.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy ekkor merül föl először egy elméleti indoklásban a merész eszme: az istenek világa nem hasonlít az emberek világára. Ha az isten az erény foglalatosa, s az emberek nem hasonlítanak az istenekre, akkor nem egyszerűen bírálja a fennálló társadalmi, erkölcsi és jogi állapotokat, hanem egyidejűleg az emberek elé erkölcsi példaként állítja az istenek társadalmát. Ebben bizonyára az az utópisztikus mozzanat is ott rejtőzik, hogy az emberek képesek az erkölcsi megtisztulásra s ezzel az isteni tökéletesség elérésére vagy megközelítésére. Zaleukosz az elsőként kérdőjelezi meg a görög mitológia alapképletét, az istenek közvetlen és nyílt antropomorfizmusát. Ez Xenophanész filozófiájában nyer majd alaposabb kidolgozást és kiaknázást.

AZ ISTEN

Figyelemre méltó, hogy a Zaleukosz-testimóniumokban, a róla fennmaradt közlésekben a többes számú „*istenek*” alak helyett sűrűn használja az egyes számú „*isten*” formát: az „*isten*” majdnem mindenkor egyes számban szerepel. Ezt önmagában nem szabad eltúlozni, hiszen

már Homérosznál is különböző összefüggésekben találkozunk ezzel a formával. Amiben bizonyosak lehetünk, nem tudatos, és nem monoteista lépésről van szó.

Nehezen lehet eldönteni, hogy az „isten” egy konkrét isten neve helyett áll-e, mint ahogyan a legtöbbször kiderül, vagy pedig, mint Falus Róbert megállapítja: *„Az egyes számú alak már egy sokkal magasabb absztrakció eredménye, amely egy ezzel ellentétes szemléletmódból születik, mégpedig az érzékeléssel szembehelyezkedő gondolkodásból.”*²⁷

Vegyük először is figyelembe, hogy Zaleukosz milyen kiemelkedő szerepet tulajdonított az istenek és a halandók atyjának, Zeusznak és városvédő leányának, Athénének. Ez Zeusz és a fejéből kipattant leánya vonalát erősíti a többi istennel szemben, erősíti a görög vallásnak polisz-vallássá való átalakulását és egyben Hellász egységét kidomborító vonását.

Az „isten” alakban egy olyan teológiai törekvés is kifejeződik, hogy háttérbe kerüljenek a Megalé Hellaszban hagyományos, a régi világhoz kötő, irracionálissá váló istenek, nem különben a nyugati görögség számára idegennek érzett, keleti származású istenek, mint amilyen többek között Apollón!

EGY ISTEN

A filozófia későbbi, nagy-görögországi fejlődésének tükrében az „isten” alak újabb színekkel bővült, s felerősítik a Zaleukosznál inkább csak csíraformában, talán csak lehetőségként megfogalmazódó vonásokat.

Püthagorasz, aki a filozófiatörténeti hagyomány szerint is kapcsolódik Zaleukoszhoz, az „egy”-et arkhéként állítja kozmogóniája és kozmológiája középpontjába.

Ezzel kapcsolatban itt csak egyetlen megjegyezzük: Zaleukoszt Diodórosz Püthagorasz tanítványának mondja,²⁸ az időrendet fejtetőre állítva Zaleukoszt tartja püthagoreusnak, pedig az ő tanítványai voltak a püthagoreusok. Hegel mellett voksolunk, aki jogosan jegyzi meg: *„olyan történeti hibákat követnek el, hogy pl. Charondast és Zaleukost az ő tanítványaivá teszik, holott rég Pythagoras előtt éltek”*.²⁹

Xenophanész miután leszámolt a nagy-görögországban honos istenekkel, a gigászokkal és a titánokkal, Püthagorasz „egy”-éből kiindulva eljutott az „Egy Isten”-hez, az „isten” egyes számú és elszemélytelenített, általánosított alakjához. Teológiailag és filozófiailag az egész folyamat Zaleukossal kezdődött, aki már hajlott a sok isten kitessekelésükre az istenek galériájából. Jelentőségét jól mutatják Platón szavai: *„a mi eleai nemzetségünk pedig, Xenophanésztől, sőt még régebből kezdve, úgy adja elő a dolgot meséiben, hogy Egy Létező az, amit az emberek Mindennek neveznek.”*³⁰

Platón itt bizonyára a Zaleukosztól elindult és Xenophanésznél és Parmenidésznél kiteljesedő fejlődésre utalt, amelyben így vagy úgy az „isten”-ség valamilyen módon kapcsolódik az „egység”-hez. Ez egy teljesen más eszmei-filozófiai fejlődési út, mint amit Thalészról Hekataioszig láttunk Ióniában.

KÉTELY

Az új hitvallás egyidejűleg a hitbéli meggyőződés új kritériumát fogalmazza meg, a pusztán hit mellett vagy helyett az értelemre apellál, a külső világból, annak viszonyaiból és működéséből következtet az istenek léteire. Ha így van, akkor is tudatosítása annak, hogy a természeti jelenségek és folyamatok nem az embertől függők, hanem éppenséggel tőlük függetlenek, s hogy bennük nem a káosz, nem a zűrzavar, nem a véletlenszerűség uralkodik, hanem valamiféle rendet, szabályosságot mutatnak. Mivel azonban az értelem ítélőszéke előtt a természet az istenek létezése ellen is érveket adhat a kezünkbe, ezért a megkötés: az állampolgár csak olyan irányban működtetheti értelmét, hogy *„be kell látnia”*, vannak istenek.

Ugyanakkor e törvényből nyilvánvalóan következik az, hogy ekkor már elkezdődött az istenek léteiben való kétely: ha felszólítás és parancs, hogy *„minden polgárnak hinnie kell az istenekben”*, akkor már voltak olyanok, akik hitetlenkedők vagy hitetlenek voltak. Valószínűleg nem is lehettek kevesen és befolyások híján, ha fel kellett lépni törvényileg ellenükben. A kételkedés elterjedése ugyanakkor a társadalmi válságnak az eredménye lehetett, mint amelyik életre hívta azt a szükségletet, hogy a népet nemzeti közösségből állammá szervezzék.

Ez a törvényileg kifejtett és védelmezett vallás ugyanakkor már nem a nemzeti társadalom hite, hanem az új berendezkedésé, reformvallás, amelyet védeni kellett a régi hitvilág hagyományával szemben is. Ebből ered az istenben való hit törvénybe iktatásának és

az isten-lét logikai érvekkel való alátámasztásának másik követelménye. Zaleukosz preambuluma miközben ájtatos eszméket hirdetett, sok tekintetben követendő erkölcsi elveket hangoztatott. Ez az ideológiai ellentmondás azóta is sokszor előbukkan a preambulumok megfogalmazásában.

VOLTAIRE ELLENVETÉSE

Érthető, hogy a preambulum kérdése, szövege később éppen a polgárosodó Franciaországban került a filozofálás előterébe. Voltaire is beleütközött a platóni dilemmába, a preambulum bevezetés vagy indoklás legyen. Ő is két oldalról közelíti meg és értelmezi ezért a zaleukoszi preambulumot.

Platóntól eltérően élesen bírálja a preambulum teológiai tartalmát: „Görög, olasz, spanyol, német, francia stb. prédikátorok, gyűjtsétek egybe minden közhelyeket, szűrjétek le minden szónoklatotok velejét: nyerhettek-e abból tisztább kivonatot, mint amilyen Zaleucus törvényeinek bevezetése? – ‘Hajtsátok uralmatok alá a lelkeket, tisztítsátok meg, távolítsátok el minden bűnös gondolatot. Higgyetek benne, hogy romlott emberek nem szolgálgják jól az Istent; higgyetek benne, hogy Isten nem hasonlít a gyenge halandókra, akiket elszédít a magasztalás és az ajándékok özöne: csak az erényben lelheti örömét.’ – Ime minden erkölcs és minden vallás foglalata.”³¹ A legkülönbözőbb nemzetek „*prédikátorainak közhelyei*”-re teljes elvetéssel tekint, mert azok „*minden erkölcs és minden vallás foglalatai*”, s még inkább azért, mert „*a lelkek uralom alá hajtásának*” eszközei.

Ez az ellenvetés tulajdonképpen és közvetlenül nem Zaleukosznak szól, szemrehányása és háborgása inkább korának gondolkodóit, alkotmányozóit, törvényhozóit illeti. A polgári követelmények szemszögéből veti el a preambulumok nem világi és jogi, hanem vallási és teológiai tartalmát, a polgári társadalom vallási megszentelését. Ő tudja jól, hogy ez a társadalom igencsak „*bűnös gondolatokkal*” terhes, de elvárja e gondoltok megvalósulását is, az „*ajándékok özönét*” és a hatalom „*szédítő magasztalását*”, ami mindenkor igencsak elő-elővillant a szentség leple mögül.

Voltaire-nek a maga kora szemszögéből és következetes „*polgári*” nézőpontból nézve alapvetően igaza volt: istennek, hitnek, túlvilágnak nincs helye a preambulumban, helytelen, hogyha a jogi igazságosságba hitbéli igazságok kevernek.³² Fél Európa Voltaire kori törvényhozóinak teológiai „*közhelyei*” nem haladták meg Zaleukosz szellemi színvonalát, s ez nem Zaleukoszt, hanem őket minősíti. Ami a Hésziodosz-korabeli Zaleukosz esetében határozott előrelépés volt a törzsi-nemzetségi viszonyokból a polisz-társadalom kiépítésével, az évezredek múltán a polgári társadalom alkotmányát odakötötte a múlthoz, az akkor már sötétté vált középkorhoz.

Voltaire nem vette észre, hogy Zaleukosz a „*bűnös gondolatú*”, „*romlott embereket*”, a „*gyenge halandókat*” bírálja, akiket elszédíti a magasztalás és az ajándékozón, hogy inkább hajlanak az igazságtalanságra és a becsstelenségre, mint az igazságosságra és a szerénységre. Az isteni világ tökéletessége az emberi világ bírálatának eszközévé és az erény gyakorlásának példájává válik a kezében. Az ideális és a reális, az isteni és az emberi megkülönböztetése, minősítése és szembefordítása – isteni világ jó, tökéletes és becsületes és ember világa tökéletlen, becstelen, rossz –, arra szolgált, hogy az emberi gyengeséget bírálják, az isteni erényesség pedig elérendő eszményképpé, példává és ösztönzővé váljon.

Voltaire a történelmi személetet mellőzve, érzéketlenül ment el e tartalom mellett, nem volt tekintettel arra, hogy Zaleukosz *milyen* teológiával állította szembe a *maga* teológiáját. Feltehetjük, hogy krétai Thalész kezdeményezte, és Delphoi terjesztette azokat az új vallási eszméket, amelyeket Zaleukosz is képviselt.

ÉS ELISMERÉSE

Voltaire ugyanakkor nem vádolható meg azzal, hogy szüklátó körű és elfogult. Egy helyütt a történelmileg elfogadható egyoldalúságát oldva így nyilatkozott: „*kiváltképp Zaleukosz törvényeinek nagyszerű bevezetését nem olvashatja az ember anélkül, hogy föl ne támadna szívében a becsületes és nemes lelkű cselekedetek iránti vágy.*”³³ Sehol egy neheztelés, sehol egy ellenvetés, egyértelmű az elismerés és a tisztelgés hangja a preambulum erkölcsi követelménye és emberi tartalma előtt.³⁴ A méltányolás éppen úgy a felvilágosult polgár magatartása, mint amott a bírálaté: a polgári társadalom az erkölcsét szegezi szembe a

középkor erkölcstelenségével. A zaleukoszi preambulum vallási tartalmának elvetése mellett Voltaire így tesz hitet a bevezetés emberi tartalma mellett és hajt fejet erkölcsi ideái előtt.

Lehet, hogy erre a voltaire-i ellenvetésre, a hit és az erkölcsviszonyának megoldására utalt Hegel, amikor felvetette, hogy „*balgaság*” az az eszme, amely „*alkotmányokat a vallástól függetlenül akar kigondolni és megvalósítani.*”³⁵ Hegel „*isten*”-e ebben az esetben közelebb áll a nagy francia forradalom Robespierre-i legfőbb észlényéhez, mint a vallás istenéhez: „*népnek ez a szelleme meghatározott szellem és... történelmi foka szerint is meghatározott... A nép szelleme egy egyéniség, amelyet lényegiségében, mint lényt, mint istent elképzelnék, tisztelnek és élveznek – a vallásban; mint képet és szellemet ábrázolnak a művészetben; s gondolatban megismernek és felfognak – a filozófiában.*”³⁶ A vallásban ezt a lényt, mint istent elképzelik, s ezzel az elképzelt lényvel egybekapcsolva kell kifejezni az alkotmányok erkölcsi tartalmát, mert „*Szubsztanciájuk, tartalmuk és tárgyuk eredeti azonosságánál fogva az alakulatok elválaszthatatlan egységben vannak az állam szellemével.*”³⁷ Ez nem annyira az erkölcs vallási legitimálása, mint amennyire a vallás erkölcs általi hitelesítése, megtámogatása. Közülük melyiknek van nagyobb, vagy egyáltalán szüksége a másikra?

KOSZMOPOLEISZ ÉS KOZMOSZ

Az alkotmányhoz vezető fordulat egyik karakterisztikus jele, hogy Zaleukosz a hagyományos tisztségviselők korlátozására és ellensúlyozására a krétai „*kozmoi*” mintájára bevezetett a „*koszmpoleisz*” politikai tisztséget. Preambulumának bevezetésében írja: „*A polis valamennyi lakójának el kell fogadnia, és hinnie kell benne, hogy léteznek istenek, és értelmükkel megvizsgálva az eget, annak elrendezését és szabályát be kell látnia, hogy nem véletlen vagy az ember teremtette meg szerkezetét. Tisztelni kell az isteneket, mint az élet minden szépségének és jóságának forrásait az emberek számára.*”³⁸

Ha a szöveg megközelítően hiteles, akkor a „*koszmpoleisz*” lokriszi politikai tisztség, a zaleukoszi „*világegyetem rendje*” és a „*világegyetem szépsége*” visszalépés a fogalom eredeti – a szociológiai, és az esztétikai – értelmezés felé, de egyben a „*világegyetem*”, az „*ég*” hozzájuk illesztésével gondolati kapocsá lett a „*kozmosz*” filozófiai értelmezéshez is.³⁹ A „*kozmosz*” eredetileg a hadrendre és a zenei harmóniára vonatkozott, majd a társadalmi rendre vonatkoztatták, eredetileg tehát katonai és esztétikai kategória volt, onnan kapta később a „*világrend*” értelmezést, mégpedig Zaleukosz törvényei bevezetésében.

Zaleukosz a világegyetem rendjéből és szépségéből következtet vissza az istenek létére, s onnan, az istenek létéből következtet a világegyetem rendjére és szépségére.⁴⁰ Ez még nem a természeti törvényszerűség fölvetése, nem a természet szemléléséből, még kevésbé kutatásából, „*értelmükkel megvizsgálva az eget*” levont következtetés. Inkább arról lehet szó, hogy a társadalmi rend és harmónia részben áhított eszményét, részben elért eredményeit rávetíti a kozmoszra. A felismerés ennek ellenére gyümölcsöző kiindulópontja lesz a nagy-görögországi tudományos és filozófiai fejlődésének. Megkockáztatható, hogy itt, Nagy-Görögországban teremtődött meg az az ideológiai alapvetés, amelynek nyomán először merülhetett föl a *κοσμος* fogalma a „*világegyetem*” jelentésben.⁴¹

A TÖRVÉNY ELVEI

A korai, a patriarchális viszonyokból kibúvó államalakulásra utal állampolgári és magánemberi követelménye: „*Tisztelni kell a szülőket, a törvényeket és a hatóságokat; szeresse mindenki szülőföldjét; más hazát ne kívánjon senki, mert ez a hazaárulás kezdete.*”⁴² Egyfelől a szülők, másfelől a törvények és a hatóságok tiszteletének e párhuzama a patriarchális korban elfogadott normát próbálja apologetikus céllal az új viszonyokra alkalmazni. A magánélet normáinak a közélet viszonyaira történő kivetítése akkor, amikor már a szociális érintkezések e két területe elvált egymástól, persze naiv igyekezet, még megőriz némi patriarchális ízt és illúziót.

A „*más haza kívánásának*” elutasítása mögött meghúzódik az a tény is, hogy a lokrisziak anyaországuk elhagyása révén kerültek Nagy-Görögországba. Tudjuk, hogy az anyaország és a gyarmata között teljesen sohasem szakadtak meg a kapcsolatok, ritkán mellőzte az anyaország azt a lehetőséget, hogy beleszóljon az elszakadt polisz ügyeibe. Azt is láttuk, hogy ekkoriban nem volt felhőtlen a viszony a szárazföldi Hellaszban és Megalé Hellaszban fekvő Lokrisz között. S tudjuk, hogy Zaleukosz Lokriszt éppen csak ekkoriban

szervezte polisszá, városállammá. Mindezek alapján teljesen érthető, hogy meg kellett szilárdítani az újdonsült polgároknak újdonság számba menő poliszukhoz való kötődését helyileg is („más hazát ne kívánjon senki”), politikailag is („tisztelje a törvényeket és a hatóságokat”).

A „más haza kívánásának” a hazaárulással való azonosítása mutatja, hogy lezárulóban volt az a labilis helyzet, amire már utaltunk: „kérdéses az a tétel, hogy mikor és hogyan nyilváníthatunk egy államot ugyanannak, ami volt, s mikor nem ugyanannak, hanem másnak. A nehézségek legfelszínesebb tárgyalása a helyre és az emberekre irányul: mivel lehetséges, hogy a hely és az emberek megoszlanak, s az egyik rész az egyik, a másik rész a másik helyen telepszik meg. A kérdést ebben a formában a könnyebb megoldásnak tekinthetjük, mert ha többféle értelmezése van a városállamnak, akkor könnyű az ilyen vizsgálódás, de ugyanilyen arra vonatkozólag is, hogy az ugyanazon a helyen lakó embereket mikor tekintjük egyetlen városállamnak”,⁴³ vagyis lezárult a nyugati poliszokat is kialakító nagy társadalmi migráció, a szülőföld fia polgárokká, szülőföldjük polisszá lett, meg kellett szilárdítani a szülőföld és a haza azonosságát, az államot és az állampolgári hűséget. Így azonosul a más haza kívánása és a szülőföld elhagyása a hazaárulással.

„A JOG NEVEL ÉS BÜNTET”

Azt vallja, hogy a törvény őrei „mielőtt büntetnének, kell hogy megkísértsék őket [vagyis a bűnösöket – EKO] a jó útra visszavezetni”,⁴⁴ azaz a törvényeknek s alkalmazásuknak pedagógiai, nevelő funkciójuk van. Talán olyan mozzanatot is beleérezhetünk e szavakba, amit ma bűnmegelőzésnek tartunk.

Persze az erkölcsnemesítő funkcióját csak bizonyos határok között várta el, ugyanis megjegyzi, hogy „Rabszolgákat rettegéssel is féken lehet tartani; de a szabad embert csak az igazság vezérelje.”⁴⁵ A szabadok és a rabszolgák feletti törvénykezés kettőssége a szociális egyenlőtlenségek nyílt jogi elismerése.

Lehet, hogy mai ízlésünknek nem felel meg, de a maga korában világos jogi helyzetet teremtett. Azzal is dicsekedhet, hogy a görög jogalkotásban talán ez az első fennmaradt emlék, ami a rabszolgáról és jogi helyzetéről említést tesz.

A MAGÁNJOG

Törvényhozása széleskörű volt, kiterjedt a magánjogra is, ami azért bír jelentőséggel, mert a kifejtett jogrendszerrel szemben az ősi jogban „A büntetőjog aránya a magánjoghoz képest módfelett eltérő... a magánjogi rész arányai elenyészőek a büntetőjogihoz mérve.”⁴⁶ A magánjog korlátozottsága arra mutat, hogy az egyén mozgástere ekkoriban még rendkívül szűkös. Ezért a konkrét körülmények, a szándékok és a következmények mérlegelését nem tartották fontosnak, a törvények „megállnak a szabad akarat és a személyiség elvont gondolásánál, s nem tekintik azt konkrét és meghatározott létezésében, amellyel mint eszmének bírnia kell.”⁴⁷ Ezzel egyidejűleg, s ez sajátos jogi ellentmondás, a büntetőjog a magánjog logikájára járt, a közösség sérelmére elkövetett büntettet is magánjogi vétkekként büntették. Sajnálatos, hogy erről többet alig tudhatunk meg, ha csak azt nem, hogy a törvényhozás mélyen belenyúlt az állampolgárok magánszférájába, legszemélyesebb ügyeibe és viszonyiba: „a büntetések megszégyenítő kikötéseivel könnyedén megtisztította az erkölcsöket az ártalmas fényűzéstől és kicsapongástól, ugyanis senki sem akarta, hogy rút kicsapongása miatt polgártársai valamennyien kigúnyolják.”⁴⁸

Jogalkotás első helyén a szerződés állt. Rendezte a polgári jogi szerződéseket, az azokból fakadó köteleket, és „Sok egyéb kiváló törvényt is hozott a szerződésekről és az élet más pereskedésre okot adó viszonyairól, amelyekről hosszan irhatnánk.”⁴⁹ Ezek, ha a kereskedelmi ügyleteket is érintették, miként érintették: „Az is dicséri, hogy egyszerűbben rendelkezett a kereskedelmi ügyletekről,”⁵⁰ akkor nyilvánvalóan az izmosodó, „polgárosodó” városi nemességet szolgálták. A szerződések és a pereskedések nem egyszerűen a magántulajdon kifejlődésének és az árucseré-ügyleteknek intézménye, hanem egyben a szerződő felek állampolgári egyenlőségének elismerése.

Ha a hellén jogfejlődés kidolgozta a bérletet, az esküt, a kezességet, a kölcsönt, a letétet, a megőrzést, valamint a társasági és a nemzetközi jogi kötelezettség vállalásokat, és mindezeket a „szerződés” fogalmában össze is foglalta,⁵¹ akkor ebben a kodifikációs

folyamatban úttörő szerepe volt Zaleukosznak, akit a szerződési jogok és kötelmek első megfogalmazójaként ismer a hellén jogtörténet.

TANÍTVÁNYA

Zaleukosz örökölte mesterének, krétai Thalésznek elméleti érdeklődését és érzékét. Gyakorlati alkotmányozó és elméletépítő munkássága mellett jelentős oktatói tevékenységet is folytatott. Követői közül ismerjük a teoretikus érzékenységgű Kharóndaszt, szicíliai Katané törvényhozóját,⁵² poliszának világi alkotmányozója volt.

A középosztályhoz való kötődésre utal, hogy Kharóndasz alkotmánya az esküdtbírószágban részt nem vállaló vagyonosokra súlyos bírságot vetett ki, ugyanakkor a vagyontalanokat nem büntette, vagy jelentéktelen bírsággal sújtotta.⁵³ Felhívjuk még a figyelmet ehhez illeszkedő jogi-etikai elvére, ami azért érdekes, mert éppen úgy a krétai iskola és Delphoi elvei kifejtésének tűnik, mint a többi bölcsé, és Szolón felé mutat, aki „nem a gazdagok, hanem a szegények oldalán állt”.⁵⁴ Így szól: „Védd elnyomott polgártársaidat; enyhíts a szegény ember nyomorán, hacsak tynyasággal rá nem szolgált.”⁵⁵ Az „elnyomás” és a „szegénység” összekapcsolásának ez az első jogi fölismerése, valamint annak a kötelességnek a megfogalmazása, hogy mindkettőt az államnak mérsékelnie kell.

Arra buzdított, hogy „Aldozd föl életedet a hazáért s ne feledd, hogy többet ér becsülettel meghalni, mint meggyalázva élni.”⁵⁶ Kommentálása fölösleges. Az elv mindmáig élő. Megjegyezhetjük azonban, ha Zaleukosz és ő is ennyire kiemeli a hazaszeretet és a hazához való hűség maximáját, akkor ebben nyilván az játszott szerepet, hogy ezekben a poliszokban ekkoriban szilárdul meg a polisz-polgári öntudat, előrehaladt az anyavárossal összekötő köldökzsinór elszakítása. Ez lehetett a poliszban kialakuló érintkezési viszonyok kutatásának is ösztönzője.

SZABATOSSÁG

Az objektivitás-igényét és törekvését jól szemlélteti Arisztotelész, aki különösen Kharóndasz törvényeinek szabatosságát hangsúlyozza,⁵⁷ de szintén tőle tudjuk, hogy „Kharóndasznál az egyetlen sajátosság a hamis tanúzás üldözése (ő az első, aki az ez ellene való eljárást megállapította), törvényeinek szabatossága révén még a mai törvényhozókon is túltesz.”⁵⁸

Emebből törvényeinek leírt voltára következtethetünk, és Zaleukosz elveinek továbbfejlesztését láthatjuk. A korai jogalkotás és jogalkalmazás gyakorlata kísérelte meg azoknak a módoknak az összefoglalását, amelyek lehetővé teszik a szabatos definíciót és kiküszöbölhetővé a valóságos tényállás meghamisítását.

A jogtudomány e fordulata visszautal a krétai Thalészra, a krétai jogi iskolára, amely kimagasló törvényhozókat nevelt, s ahonnan Kharóndasz is kapta világnézeti indíttatását. Az igazság feltárásának feltételei iránti érdeklődés lesz majd a nagy-görögországi ismeretelmélet csirája és ösztönzője.

Egyet tudunk, hogy amennyiben igaz a közlés, hogy Zaleukosz és Kharóndasz „használtak először írott törvényeket”, akkor ezzel is a törvények betartásának és betartatásának olyan „merev” és „szigorú” feltételét teremtették meg, amelyekkel kizárták, de legalábbis korlátozták az **egyéni** bosszút és a **hatalmi** önkényt, a szubjektívizmust, azaz objektív jogi feltételeket hozott létre. A törvények tárgyi formában történő rögzítése forradalmasítja az ókori törvénykezés egész épületét.

KÖVETKEZETESSÉG

Kharóndasz „Elrendelte ugyanis, hogy aki meg akar változtatni egy törvényt, amikor bevezetik módosítási indítványát, kössön hurkot a nyakára, és így maradjon, míg csak döntést nem hoz a népgyűlés a törvénymódosításról. Ha az eklésia elfogadja az új változatot, vegyék le a kötelet a javaslattevőről, ha azonban elutasítják a reformot, azon nyomban ki kell végezni őt a hurok megszorításával. Így intézkedett a törvényreformról, s a félelem féken tartotta a későbbi törvényhozókat, minthogy senki sem merete a törvényreformot szóba hozni.”⁵⁹ A törvények szilárdságának biztosítása, akár még ilyen embertelen követelményekkel körülbástyázva, alapvető érdeke volt az új rendnek, amely még ingatag volt, és az új jogi elveknek, amelyek még szokatlanok voltak.

Miként mestere, maga is a törvények legrigorózusabb betartását vallotta: „*a vidéket járva törrel fegyverkezett föl a rablók ellen, s amikor hazatért, éppen ülésezett a népgyűlés, és a tömeg nagy izgalomban volt, ő pedig – kíváncsian a viszály okaira – odament. Csakhogy korábban hozott egy törvényt, amely megtiltotta, hogy valaki fegyveresen belépjen a népgyűlésre. Megfeledkezett róla, hogy övé ott függ a tör, s ezzel alkalmat adott néhány ellenségének, hogy vádat emeljenek ellene. Egyikük így szólt: 'Érvénytelenítet saját törvényedet!' 'Zeusra – mondta –, éppen érvényesebbé teszem!' – és kihúzta törét ledöfve magát.*”⁶⁰

Hogy átmeneti időszak törvénykezése folyt Katanében, jól mutatja, hogy Kharóndasz egyik törvénye szerint „*ha valaki kiveri másnak a szemét, az övét is verjék ki.*”⁶¹ A talió-elv még a korábbi viszonyok jogi kifejezése volt.

Semmi engedékenység, csak a törvények szó szerinti betartása, keménység, merevség, szigorúság, hajlíthatatlanság, a körülmények és a tudatosság teljes figyelmen kívül hagyása éppen úgy, mint Zaleukosznál.

ASZTALTÁRSAK

Knósszoszi Epimenidész mellett, aki Drakón és Szolón törvénykezését segítette, Kharóndasz volt az, aki elsőként kereste a városállam keletkezésének feltételeit és alkotó elemeit. Érdeme, hogy megragadta az elméleti társadalomtudomány módszertani előfeltételét, megtalálta a társadalom legegyszerűbb viszonyát, arkhéját, hogy belőle kiindulva levezesse, benső összefüggéseiben gondolatilag rekonstruálja az egészet. Ezzel a társadalmi test objektív megközelítésben állhat előttünk, mint a társadalom önmozgásának az eredménye és létformája.

Kharóndasz szemében a férfi és a nő képezi a legtisztább és legelemibb társulási formát. A férfi és a nő viszonyának összekapcsolása, a társadalmi létezés középpontjába állítása a krétai hagyomány megőrzése és továbbfejlesztése, a nagy-görögországi bölcsék becses hagyatékává lesz. Arkhéja a háznép, amit „*asztaltársak*”-nak nevez, s ami, úgy tűnik, csak terminológiailag különbözik Epimenidész „*jászoltársai*”-tól, Arisztotelész éppen ezért együtt tárgyalja őket.⁶² Lehetséges, hogy elméletileg az isten és a kozmosz – az „*egy*” és a „*minden*” – Zaleukosznál még ingadozó értelmezéséből kiindulva jutott el az elemi, a kezdet, az arkhé fölvetéséhez.

A társadalmi arkhé filozófiatörténetileg és tartalmilag megelőzhette a természetfilozófia arkhé-fogalmát. Erre nem csupán az arisztotelészi „**Politika**” említett helyéből következtethetünk, hanem elsősorban abból, hogy Arisztotelész a „**Metafizika**”-ban az arkhé-fogalmat elemezve, tartalmát felsorolva egyetlen egy természeti példát sem hoz fel, annál több társadalmi fog csokorba.⁶³ Hogy ennek az egész filozófiatörténeti szemléletünk szempontjából mekkora, mondhatni, forradalmi jelentősége van, azt a filozófiatörténetbe éppen csak belekóstolók számára sem kell külön indokolni: nem a természetfilozófia termékenyítette meg a társadalomfilozófiát, hanem a társadalomfilozófia a természetfilozófiát!

A „*háznép*”-nek, az „*asztaltársak*”-nak távolabbi, jogelméleti kihatása a vezetők és a vezetettek, a hatalomgyakorlók és az állampolgárok viszonyának újfajta megítélése és kategoriális rögzítése.

ATYA ÉS FIA

Zaleukosz pásztor **volt** önmaga és mások számára, de Kharóndaszt már **senki** sem nevezte pásztornak, önmagát sem tartotta annak. Hogyan? Miért?

Talán azért alakult így, mert a „*pásztor*” minősítés láthatóan csak a **kurészek**, nyilvánvalóan csak **knósszoszi** Thalész tanítványait illette meg, tehát még Zaleukoszt igen, de Kharóndaszt, a tanítvány tanítványát pedig már nem.

Talán másról van szó. Változtak az idők és változtak a viszonyok. Fel kell tennünk a kérdést, hogy Zaleukosz pásztor volt-e igazából, a fogalom eredeti értelmében? Nem, ő nem akármilyen, hanem „**felszabadított pásztor**”, azaz Zaleukosz alkotmányozóként, törvényhozóként tulajdonképpen már **elveszítette** „*pásztori*” minőségét. Ezt azonban sem ő, sem környezete, Lokrisz népe még nem tudatosította magában. Szubjektíve még pásztor, kötődik személyes kapcsolataiban és öntudatában, valamint ideológiai, társadalmi-politikai és mitológiai megítélésében a hagyományokhoz.

A meze még a régi, de a szerepe már új. Lokrisz önálló polisszá szerveződött. Zaleukosz már nem pásztora népének, hanem elfogadott, „választott” vezetője, **tűrannosza**. Ez a dolog egyik, látványosabb oldala, a másik, a lényegesebb, hogy Lokrisz népe pedig gyakorlatilag már nem passzív, terelgetett nyáj, a hatalomnak pusztá tárgya, hanem maga is a hatalom aktív, cselekvő eleme.

Tanítványa, Kharóndasz teljesen elhagyja ezt a „**pásztor**” és „**nyája**” közötti thériomorf, állattenyésztő, jobbára krétai-lakedaimóni kapcsolatot, s helyette követelményként állítja: „*A polgárok és a tisztí személyek közt ugyanaz a gyöngéd viszony uralkodjék, mint a gyermek és szülője közt,*”⁶⁴ azaz az „**atya**” és a „**fiú**” antropomorf és archaikus kapcsolatát állítja.

Ez teljességgel új viszony a vezető és a vezetettek, a hatalom és a társadalom között, s ezeknek a viszonyoknak teljesen új értelmezése.

HELLASZ EGYSÉGE

Arisztotelész kiemeli, hogy Kharóndasz nemcsak poliszában fejtette ki törvényhozói működését, hanem „*a többi, Itáliában és Sziciliában levő Khalkiszi gyarmatvárosban.*”⁶⁵ Sztrabón is megemlíti, hogy „*A mazakiak Kharóndasz törvényei szerint élnek.*”⁶⁶

Szóba hozzák, hogy „*Athénban a lakomákon énekelték Choróndasz törvényeit.*”⁶⁷ Benne láthatjuk tehát azt a törvényhozót, aki a nagy-görögországi gondolkodásnak először pánhellén jelentőséget adott, hatása kisugározott Graecia Maioron túlra is, egészen a szigetvilágig terjedt.

Kharóndasz és rajta keresztül Zaleukosz törvényhozói munkája kevesebb is, mint amit a görögség a későbbi alkotmányozásban és törvényhozásban elért, de egyben több is, mert benne a jog mellett az erkölcs és a filozófia elválásának kezdetét ragadhattuk meg.

1JEGYZETEK

Vö. Sztrabón: Geographica. VI. 1,7. Gondolat Könyvkiadó. 1977. (Továbbiakban: Sztrabón)

2 Vö. Aristotelés: Görög politeiák töredékei 547. In: Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998. (Továbbiakban: Görög politeiák töredékei)

3 Görög politeiák töredékei 548.

4 Görög politeiák töredékei 548.

5 Sztrabón VI. 1,8.

6 Vö. Ritoók Zsigmond, Sarkady János, Szilágyi János György: A görög kultúra aranykora. Homérostól Nagy Sándorig. Gondolat Könyvkiadó. 2. kiad. 1984. 148-149. old. Megalé Hellaszban Kübelé papjait szoros eszmei szálak fűzték a krétai kurészokhoz.

7 Plutarkhosz: Numa 4. In: Uő. Párhuzamos életrajzok. 1-2. köt. Magyar Helikon. 1978. (Továbbiakban: Plut)

8 Vö. Homérosz: Íliász. I,263; II,85 és Homérosz: Odüsszeia. IV,532. (In: Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. Továbbiakban: Il és Od)

9 Vö. Platón: Állam. 459a.-460a. In: Platón: Összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

10 Vö. Arisztotelész: Politika. 1274a. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. (Továbbiakban: Politika.)

11 Görög történelem. Szöveggyűjtemény. Osiris Könyvkiadó. 2003. 101. old. (Továbbiakban: Szöveggyűjtemény.)

12 Görög politeiák töredékei. 548.

13 Majd a peloponnészoszi háborúban nem az Athén irányította déloszi szövetség, hanem a Spárta vezette peloponnészoszi szövetség tagjaként Szürakuszai szövetsége.

14 Görög politeiák töredékei 548.

15 Sztrabón VI. 1,8.

16 Vö.: Politika. 1272b-1273b.

17 Frazer: Az aranyág. Osiris Kiadó. 2. kiad. 2002. 173. old.

18 Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor Zaleukosz és Püthagorasz viszonyáról van szó, mert Püthagorasz egyértelműen az Apollón-vallás híve és terjesztője.

19 Hérakleidés Lembos kivonatai 61. In: Államéletrajzok.

20 A lokriszi alkotmány utóélete érdekes. J. S. Mill a gondoltszabadságot védelmezve hivatkozik rá: *„Egy új igazság előterjesztőjének eszerint úgy kellene az emberek elé állnia, ahogy Lokriszban kellett annak idején azoknak, akik új törvényt terjesztettek elő, nevezetesen: kötéllel a nyakukon, hogy ha indokaik nem tetszenek a gyülekezetnek, azonnal meg lehessen fojtani őket.”* (Mill: A szabadságról. In: Uő. A szabadságról. Haszonelvűség. Magyar Helikon. 1980. 60. old.)

21 Sztrabón VI. 1,8. *„Thurioi lakói, amikor később a pontosságban túl akartak tenni a lokrisiakon, híresebbek lettek ugyan, de rosszabbak, mert nem azoknak vannak jó törvényeik, akik a törvényekben az alattomos vádaskodók minden cselekedete ellen védekeznek, hanem azoknak, akik kitaranak az egyszerű rendelkezések mellett.”* (uo.)

22 Iustinus: Világkrónika. III,3 (Iustinus: Világkrónika a kezdetektől Augustusig. Fülöp királynak és utódainak története. Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius művéből. Magyar Helikon. 1992.)

23 Platón: Törvények. 722e-723b. (L. még i. m. 891a.)

24 Plut Szolón 3.

25 Platón: Törvények. 772e.

26 Zaleukosz szavainak másik lejegyzése: „*Elő kell készíteni és megtisztítani a lelket, mert az istenséget nem tiszteli meg a gonosz ember hódolata, hanem csak jó cselekedetekkel, az erény gyakorlásával s azon szilárd elhatározással lehet kedvébe járni, hogy többre becsüljük az igazságot és a szerénységet az igazságtalanságnál és a becstelenségnél.*” (Janet, Paul: A politikai tudomány története az erkölcstanhoz való viszonyában. [Politika és morál] 1. köt. Magyar Tudományok Akadémiai Kiadó. 1891. 102. old. Továbbiakban: Politika és morál.)

27 Falus Róbert: Parmenidész-interpretációk. In: Uő. Görög harmónia. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 263. old.

28 Vö. Szöveggyűjtemény. 101. old.

29 Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 170. old.

30 Platón: A szofista. 242d. (Az én kiemelésem – EKO). A „**Metafiziká**”-ban maga Arisztotelész is utal „*egy régebbi bölcsesség maradványai*”-ra. (vö. Arisztotelész: Metafizika 1074b. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. Továbbiakban: Metafizika)

31 Voltaire: A tudatlan filozófus. In: Uő. Válogatott filozófiai írásai. Akadémiai Kiadó. 1991. 431. old.

32 Robespierre hasonlóképpen: „*még a legbölcsebbek is megengedték maguknak, hogy az igazsághoz képzeletbeli dolgokat keverjenek. Lükurgosz és Szolón a jóslatok tekintélyéhez folyamodtak*” (Robespierre: A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel és a nemzeti ünnepekről. (1794. május 7-én – II. év Horeal 18-án). In: Uő. Elveim kifejtése. Beszédek és cikkek. Gondolat Kiadó. 1988. 456. old.)

33 Voltaire: Filozófiai ÁBÉCÉ. Kossuth Könyvkiadó 1996. 87. old.

34 Ugyanígy nyilatkozik később Paul Janet is: „*Igen keveset tudunk személyeikről [Zaleukoszról és Kharandászról – EKO], és törvényeik hitelességéhez is sok kétség fér. De el kell ismerni, hogy e törvények a pythagorási iskola philosophusai által hol többé, hol kevésbé módosított és átdolgozott alakjukban sem nélkülözik a fenkölttség bizonyos jellegét.*” (Politika és morál. 102. old.)

35 Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 91. old.

36 Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. 91. old.

37 Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. 91. old.

38 Szöveggyűjtemény. 101. old. „*Minden polgár... higgyen az istenek létében. A világegyetem rendje és szépsége könnyen meggyőzheti őket, hogy az nem a véletlen műve.*” (Politika és morál. 102. old.)

39 Szólnak érvek mellett, hogy a fogalom ilyen jelentésben Athénba Zaleukosz esetleges tanítványa és tényleges eszmetársa, Epimenidész közvetítésével került. Pseudo-Arisztotelész szerint: „*a város törvényei is önmaga mozdulatlanul kormányoz az őt alkalmazók lelkében mindent, ami az állam működésével kapcsolatos: neki engedelmessé indulnak a vezetők hivatalba, az esküdtek a hozzájuk tartozó bíróságra, a tanács és népgyűlés tagjai a megfelelő ülésre, az ő szavára megy ez a Prytaneionba, hogy kosztot kapjon, az a bírák elé, hogy védekezzen, amaz meg a börtönbe meghalni... Így kell fölfognunk a helyzetet a nagyobb város, úgy értem a világrend esetében is: kiegyensúlyozott törvény ugyanis számukra az isten, aki nem tűr semmiféle változtatást vagy kiigazítást, és úgy vélem, örökérvényűbb, valamint megingathatatlanabb, mint azok, melyeket a fapiramisokra jegyeztek föl.*” A kozmosz-kategória kezdetben mitológiai eredete ellenére elvezet a mítosztól, de Pseudo-Arisztotelésznel, visszavezet a mítoszhoz. (Pseudo-Arisztotelész: A világrendről. VI,400b. In: Magyar Filozófiai Szemle. 1998. 1-3. sz.)

40 Egy keresztény apológéta véleménye: „*Tévednek azok, akik az eget tartják istennek, mert azt látjuk, hogy az ég is változik, mozgása a szükségyszerűségtől függ, sok mindenből tevődik össze, ezért is nevezik rendnek (kozmosznak). – A rend pedig valamilyen művész alkotása. Az alkotásnak eredete és célja van.*” (Ariszteidész: Apológiája. IV,2. A görög töredék szerint. In: A II. századi görög apológiák. Szent István Társulat. 1984.)

41 Noha Simonyi Károly Platón „**Gorgiasz**”-ára hivatkozva kijelenti, hogy „*A pythagoreusok adták a világnak a kozmosz nevet, ami szép rendet jelent*” (Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Könyvkiadó. 3. kiad. 1986. 58. old.), mi az eddigiek alapján a közvetlen forrást Zaleukosznál keressük, illetve az Epimenidésznel és Anaximenésznél, tehát korábbiól.

42 Politika és morál. 102-103. old.

43 Politika. 1276a.

44 Politika és morál. 103. old.

- 45 Politika és morál. 103. old.
- 46 Maine: Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel. Gondolat Könyvkiadó. 1988. 266. old.
- 47 Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata. 96. § Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1983.
- 48 Szöveggyűjtemény 101. old.
- 49 Szöveggyűjtemény 101. old.
- 50 Sztrabón VI. 1,8.
- 51 „A görög jog kifejlesztette a szerződések egyes tagjait, így az adásvételt, a bérletet, a vállalkozást, a kölcsönt, a letétet, s a társasági szerződést. Ismerték a kezizálog mellett a jelzálogot is” (Bónis György, Sarlós Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet. Tankönyvkiadó. 1957. 32. old.)
- 52 Lehetséges, hogy szintén Zaleukosztól, vagy egy hasonló kvalitású krétai Thalész-tanítványtól tanulhatott Epimenidész is.
- 53 Vö. Politika. 1297a.
- 54 Plut Szolón 3.
- 55 Politika és morál. 103. old.
- 56 Politika és morál. 103. old.
- 57 Vö. Politika. 1296a.
- 58 Politika. 1274b.
- 59 Szöveggyűjtemény. 100. old.
- 60 Szöveggyűjtemény. 101. old.
- 61 Szöveggyűjtemény. 101. old.
- 62 Vö. Politika 1252b.
- 63 Vö. Metafizika. 1012b-1013a.
- 64 Politika és morál. 103. old.
- 65 Politika. 1274a. Rhégionban is „A katanéi Charóndas törvényeit használták.” (Hérakleidés Lembos kivonatai 55. Sztrabón utal arra, hogy törvényeit máshol is, későbbben is alkalmazták (vö. Sztrabón. XII. 2,9.)
- 66 Sztrabón. XII. 2,9.
- 67 Németh György: A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe. Korona. 1999. 225. old.